

Κουντάκη: Ζώα και ηθική

Δήμητρα Κουντάκη: *Ζώα και ηθική. Μια μη ανθρωποκεντρική προσέγγιση*. Αθήνα: Σμίλη 2019, σ. 254, 15 €.

Κρίνει ο Σταύρος Καραγεωργάκης (Δρ Ιστορίας & Φιλοσοφίας των επιστημών και της τεχνολογίας, ΕΚΠΑ)
ouzala@hotmail.com

Το βιβλίο της Δήμητρας Κουντάκη αποτελεί μία από τις ελάχιστες ελληνικές μονογραφίες για το ζήτημα της ηθικής αντιμετώπισης των ζώων και αυτό από μόνο του αποτελεί μια ευχάριστη εξέλιξη, αφού η εγχώρια φιλοσοφική συζήτηση για το θέμα είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Ταυτόχρονα όμως, το εν λόγω έργο της Κουντάκη είναι εμπεριστατωμένο, καλογραμμένο και χαρακτηρίζεται τόσο από φιλοσοφική συνοχή όσο και από μια ξεκάθαρη ηθικοφιλοσοφική θέση, υπέρ μιας μη ανθρωποκεντρικής στάσης προς τα μη ανθρώπινα ζώα.

Το *Ζώα και ηθική: Μια ανθρωποκεντρική προσέγγιση* αποτελεί ουσιαστικά δημοσίευση της διδακτορικής διατριβής της συγγραφέως και, εκτός της εισαγωγής, χωρίζεται σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει δύο κεφάλαια, και αφιερώνεται στην ιστορική παρουσίαση του θέματος, καθώς και στην εύληπτη ανάπτυξη σημαντικών θεωριών, και συγκεκριμένα της ωφελιμιστικής προσέγγισης του Πίτερ Σίνγκερ (Peter Singer), της θεωρίας των δικαιωμάτων του Τομ Ρέιγκαν (Tom Regan), της καντιανής θεώρησης της Κριστίν Κόρσγκαρντ (Christine Korsgaard), του βιοκεντρικού εξισωτισμού του Πολ Τέιλορ (Paul Taylor), της προσέγγισης των ικανοτήτων της Μάρθα Νούσμπουμ (Martha Nussbaum), της θεωρίας του Ρίτσαρντ Ράιντερ (Richard Ryder), αλλά και της συναισθηματοκεντρικής οπτικής της Τζόζεφιν Ντόνοβαν (Josephine Donovan). Στο δεύτερο μέρος υπάρχουν δύο κεφάλαια: στο πρώτο αναπτύσσονται τα βασικά προβλήματα για την ανάπτυξη μιας ηθικής θεωρίας για τα ζώα, ενώ στο δεύτερο επιχειρείται η σύνθεση μιας νέας οπτικής που ξεπερνά αυτά τα προσκόμματα.

Είναι πολύ χρήσιμη η συζήτηση που παραθέτει η Κουντάκη στην Εισαγωγή της για την απόδοση στα ελληνικά κάποιων ειδικών όρων, όπως του "ειδισμού" (speciesism) και του όρου "μη ανθρώπινα ζώα" (non human animals). Αξίζει να αναφερθεί ότι για τον δεύτερο όρο η συγγραφέας επιλέγει να αποδίδει τον παραπάνω αγγλικό όρο ως "άλλα ζώα", επισημαίνοντας ότι η χρήση του όρου "μη ανθρώπινα" αποδίδει έναν επιθετικό προσδιορισμό στα ζώα με αναφορά στον ίδιο τον άνθρωπο, φέροντας έτσι μια «αρνητικά φορτισμένη ιδιότητα» και ενισχύοντας και πάλι μια «βαθιά ανθρωποκεντρική στάση» (σ. 24).

Μάλιστα, η Κουντάκη τονίζει ότι, παρά το γεγονός ότι με τον όρο «άλλα ζώα» προωθείται και πάλι μια γενική διάκριση που αδικεί και τσουβαλιάζει τον υπόλοιπο ζωικό κόσμο, παραταύτα, δεν φέρει το αξιακό φορτίο του “μη ανθρώπινα”.

Εντύπωση όμως προκαλεί η επιλογή των θεωριών που επιλέγει να παρουσιάσει, αλλά και να παραλείψει, η συγγραφέας. Για παράδειγμα, παραλείπεται η αρετολογική προσέγγιση για την ηθική εκτίμηση των ζώων, ενώ συναντούμε σε διάφορα σημεία του βιβλίου την κύρια εκπρόσωπό της, δηλαδή τη Ρόζαλιντ Χερστχάουζ (Rosalind Hursthouse).

Από την άλλη, η συγγραφέας επιλέγει να παρουσιάσει τη θεωρία του Πολ Τέιλορ και μάλιστα να την χρησιμοποιήσει ως έναν από τους δύο πυλώνες για τη φιλοσοφική στάση που προτείνει η ίδια απέναντι στα άλλα ζώα. Ο δεύτερος πυλώνας είναι η θεωρία του Γκάρι Φραντσιόν (Gary Francione), την οποία θα ήταν μάλλον προτιμότερο να την αναπτύξει στο πρώτο μέρος και απλώς να την αξιοποιήσει στο δεύτερο. Φαίνεται όμως ότι και οι δύο αυτές θεωρίες παρουσιάζουν προσκόμματα τα οποία καθιστούν προβληματική την υποστήριξη της στάσης απέναντι στα άλλα ζώα που επιθυμεί η Κουντάκη, πολύ περισσότερο όταν γίνεται ο συνδυασμός τους. Η συγγραφέας επιχειρεί μια επανατοποθέτηση στοιχείων της θεωρίας του Τέιλορ, τα οποία, αφού τα συνδυάσει με στοιχεία του καταργητισμού (abolitionism) του Φραντσιόν θα μας δώσουν μια νέα λύση για το πρόβλημα της ηθικής σχέσης μας με τα άλλα ζώα. Αν και αναγνωρίζει σημαντικά και κομβικά προβλήματα στη θεωρία του Τέιλορ, όπως η χρήση της έννοιας του προσώπου σε μια βιοκεντρική θεωρία (σ. 168) ή η μη αναγνώριση ηθικών δικαιωμάτων στα άλλα ζώα (σ. 175), ζητήματα που την οδηγούν στην αναδιατύπωσή της, αυτό φαίνεται να μην είναι το πιο σημαντικό πρόβλημα. Το πιο σημαντικό πρόβλημα είναι ότι ο Τέιλορ υποστηρίζει μια θεωρία που δεν εστιάζει το ηθικό ενδιαφέρον στα άλλα ζώα, αλλά συνολικά στους έμβιους οργανισμούς, καθιστώντας την μάλλον ακατάλληλη για μια νέα ηθική για τα ζώα.

Η βιοκεντρική θεωρία του Πολ Τέιλορ κατατάσσεται στις θεωρίες της περιβαλλοντικής ηθικής, όχι όμως σε εκείνες της προβληματικής της ηθικής για τα ζώα (animal ethics). Συγκεκριμένα, η θεωρία του Τέιλορ, παρά το γεγονός ότι ασχολείται με τα ζώα, τα περιλαμβάνει στη λογική του ευρύτερου σεβασμού απέναντι στη φύση, και μάλιστα προτείνει μια σειρά κανόνων που πρέπει να διέπουν τη σχέση μας με αυτά· έτσι, δεν ανήκει στο πλαίσιο των αισθησιοκεντρικών θεωριών (sentio-centric ethics). Το βασικό χαρακτηριστικό αυτών των θεωριών είναι πως υποστηρίζουν ότι έχουν ηθική αξία τα όντα που αισθάνονται, ανάγοντας την αίσθηση (sentience) ως αναγκαία και ικανή συνθήκη για τη συμπερίληψή τους στην ηθική κοινότητα. Συνεπώς, αυτές οι θεωρίες διακρίνονται τόσο από τις οικοκεντρικές, που αποδίδουν αξία στο σύνολο της φύσης, όσο και από τις ανθρωποκεντρικές, που αποδίδουν αξία μόνο στον άνθρωπο. Η θεωρία του Τέιλορ ανήκει σε μια τέταρτη κατηγορία, αφού είναι βιοκεντρική, υποστηρίζοντας έναν βιοκεντρικό εξισωτικό ατομικισμό (biocentric egalitarian individualism), αποδίδοντας ηθική αξία σε κάθε έμβιο ον, δηλαδή ακόμα και στα φυτά. Ακόμα και η διάκριση μεταξύ του «καλού ενός όντος» (the good of a being) και της «εγγενούς αξίας» (inherent worth) δεν μπορεί

να αποκλείσει τα φυτά από το άμεσο πεδίο του ενδιαφέροντος, αφού και αυτά έχουν το δικό τους καλό, ορίζοντας το καλό ενός οργανισμού ως ένα «σύνολο πραγμάτων όπως είναι η επιβίωσή του, η ανεμπόδιστη ανάπτυξη όλων των ικανοτήτων και δυνατοτήτων του σε ένα περιβάλλον κατάλληλο για το είδος του, το να μπορεί αυτό το ον να διανύσει ολόκληρο τον κύκλο της ζωής του με ασφάλεια» (σ. 90).

Η συμπερίληψη των φυτών όμως σε ένα κοινό πλαίσιο ηθικού ενδιαφέροντος με τα άλλα ζώα μόνο προβλήματα μπορεί να δημιουργήσει. Κι αυτό γιατί θα μας οδηγήσει είτε σε μια αντίληψη ευρύτερου σεβασμού προς όλα τα έμβια όντα (χαλαρώνοντας έτσι το πλαίσιο των υποχρεώσεών μας απέναντι σε αυτά, με αποτέλεσμα τα άλλα ζώα να στερούνται βασικών ευεργετημάτων από τις πράξεις μας) είτε –αν προσπαθήσουμε να περιορίσουμε την εστίασή μας– να πέσουμε στα θολά νερά απόψεων που δεν επιδέχονται επιστημονικής επιβεβαίωσης. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα για να γίνει κατανοητό το τελευταίο είναι να αποδεχτούμε ότι τα φυτά αισθάνονται. Η Κουντάκη, στο βιβλίο της, χρησιμοποιεί τη θεωρία του Φραντσιόν ως το πρακτικό και συμπληρωματικό κομμάτι της διορθωμένης θεωρίας του Τέιλορ. Ο Φραντσιόν, συγκεκριμένα, χρησιμοποιεί το ίδιο κριτήριο με τον Σίνγκερ για να μπορέσει να διακρίνει ποια ζώα αξίζουν το ηθικό ενδιαφέρον μας: το κριτήριο του αισθάνεσθαι (sentience). Ο Φραντσιόν αντιλαμβάνεται την έννοια του αισθάνεσθαι σε άμεση συνάφεια με την ικανότητα που έχει ένα ον να πονά και να ευχαριστείται, όπως τέθηκε ήδη από τον Τζέρεμι Μπένθαμ (Jeremy Bentham). Αυτό το πλαίσιο άλλωστε εισάγει και ο Σίνγκερ, στο οποίο συμφωνεί και ο Φραντσιόν. Σε καμία περίπτωση όμως αυτή η ικανότητα δεν υπάρχει στα φυτά. Ο Σίνγκερ έχει αφιερώσει κάποιες σελίδες στο βασικό του έργο, την *Απελευθέρωση των Ζώων*, ενώ ο Φραντσιόν θεώρησε, προφανώς, ότι δεν έπρεπε να ασχοληθεί με αυτό το ερώτημα. Η Κουντάκη όμως φαίνεται να διαφωνεί με τον Σίνγκερ και τον Φραντσιόν: «Σύμφωνα με σύγχρονες έρευνες, ακόμη και τα φυτά διαθέτουν μιας μορφής “αισθάνεσθαι”, σύμφωνα με τον ορισμό του “αισθάνεσθαι” του Francione, δηλαδή την υποκειμενική αντίληψη του περιβάλλοντος» (σ. 218). Αν όμως συνδυαστεί η βιοκεντρική προσέγγιση του Τέιλορ –η απόδοση ηθικής αξίας σε κάθε έμβιο ον– με την αισθησιοκεντρική προσέγγιση του Φραντσιόν –ηθική αξία έχουν όλα τα όντα που αισθάνονται–, τότε θα αναγκαστούμε να εξισώσουμε τα φυτά με τα συναισθανόμενα ζώα. Αν θεωρήσουμε ως “αισθάνεσθαι” μια «υποκειμενική αντίληψη του περιβάλλοντος» (για την οποία προσωπικά διαφωνώ ότι διαθέτουν τα φυτά), τότε το μόνο που θα καταφέρουμε είναι την περαιτέρω επιδείνωση της θέσης των άλλων ζώων.

Ένα άλλο πρόβλημα, βέβαια, που πρέπει να αντιμετωπίσει μια προσέγγιση όπως της Κουντάκη είναι η εφαρμοσιμότητα της θεωρίας του Φραντσιόν. Μάλιστα, αυτό έχει μια επιπλέον αξία για το έργο της Κουντάκη, αφού η ίδια ενδιαφέρεται να προτείνει μια εφαρμόσιμη θεωρία, αλλά και επειδή χρησιμοποιεί τον Φραντσιόν ειδικά για αυτόν τον σκοπό, δηλαδή για να συμπληρώσει το πρακτικό μέρος της θεωρίας του Τέιλορ. Ο Φραντσιόν αντιτίθεται σθεναρά στον ευημερισμό (welfarism), δηλαδή στην αντίληψη ότι πρέπει να προσπαθούμε να βελτιώνουμε συνεχώς τις συνθήκες διαβίωσης των ζώων – ακόμη και αυτών που προορίζονται για ανθρώπινη εκμετάλλευση, π.χ. των ζώων που

χρησιμοποιούνται στην κτηνοτροφία και υποφέρουν τα πιο φοβερά βασανιστήρια στην καθημερινότητά τους, όπως η απόλυτη ακινησία, το μαρκάρισμα, ο ευνουχισμός- έως ότου επέλθει η τελική απελευθέρωσή τους. Ο Φραντσιόν θεωρεί ότι μια τέτοια στάση συνεχίζει να συντηρεί το σύστημα εκμετάλλευσης και βασανισμού των ζώων και επομένως προτείνει την άμεση και απευθείας κατάργηση κάθε μορφή χρήσης των άλλων ζώων. Αυτό όμως εγείρει ένα εύλογο ερώτημα: πώς είναι δυνατόν να γίνει άπαξ και διά παντός μια τέτοια αλλαγή; Γνωρίζουμε, από την ιστορία των κινημάτων, ότι οι κατακτήσεις των δικαιωμάτων και εν γένει οι επιτυχίες κάθε κινήματος αλλαγής έρχονται σταδιακά. Οι άνθρωποι σταδιακά αλλάζουν απόψεις, σιγά-σιγά συµμερίζονται κι άλλοι τις απόψεις τους, ζητούν αλλαγές, αλλάζουν οι νομοθεσίες ή, ακόμα, γίνονται και επαναστάσεις. Αυτό που ζητά ο Φραντσιόν είναι ανέφικτο και επομένως καθιστά τη θεωρία του πρακτικά ανεφάρμοστη. Η Κουντάκη όμως έχει επιλέξει αυτή τη θεωρία για να στηρίξει το πρακτικό μέρος της ηθικής υπεράσπισης των ζώων που επιχειρεί μέσα από το βιβλίο της, ένα πρακτικό μέρος που χλωαίνει. Είναι εύλογη λοιπόν η κριτική των ευημεριστών που χαρακτηρίζουν τον καταργητισμό του Φραντσιόν «ουτοπικό» (σ. 243).

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι το βιβλίο της Κουντάκη είναι ενδιαφέρον και χρήσιμο για δύο τουλάχιστον λόγους. Πρώτον, γιατί παρουσιάζει και ασκεί κριτική σε σχετικά άγνωστες θεωρίες στην ελληνική βιβλιογραφία. Δεύτερον, γιατί η συγγραφέας δεν παρουσιάζει απλώς μια μελέτη ιστορίας της φιλοσοφίας στο πεδίο της ηθικής για τα ζώα, αλλά προτείνει, με βάση τις θεωρίες που έχει ήδη αναλύσει και με ξεκάθαρο τρόπο, μια δική της οπτική για τη στάση που κρατά ο άνθρωπος απέναντι στα ζώα. Παρά το γεγονός όμως ότι το θεωρητικό σχήμα που προτείνει η Κουντάκη παρουσιάζει προβλήματα και στα δύο σκέλη του, ωστόσο η δυναμική της προβληματικής της παραμένει εξαιρετικά σημαντική και χρήσιμη.

Δημοσιεύθηκε: 24.9.2019

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Καραγεωργάκης, Σταύρος: (Βιβλιοκρισία του:) Δήμητρα Κουντάκη: *Ζώα και ηθική. Μια μη ανθρωποκεντρική προσέγγιση* (Αθήνα: Σμίλη 2019). *Κριτικά* 2019-03, <<http://www.philosophica.gr/critica/2019-03.html>>.